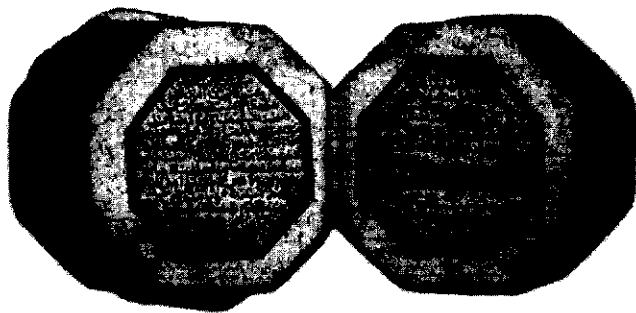

پانصد سال کتابت قرآن

گفتنی است خط کوفی خراسانی و شیوهی تذهیب این هنرمند در پیدایش مکاتب کتابت و تذهیب متن مصاحف دوره‌های مملوکی تأثیر مستقیم داشته است.

به یمن برکات کتابخانه حضرت رضا علیه السلام، امروز شاهد دیدار، یکی از قدیمی‌ترین دست نوشته‌های کتابتی قرآن آن هم به زبان فارسی هستیم که به وسیله کاتبی فاضله به نام بانو «زمره ملک» در قرن ششم هجری نوشته شده است:

«نوشت و وقف کرد این سی پاره بر مشهد مقدس رضوی سلام الله تعالی علی ساکنه، زمره ملک ثبت سلطان محمود و هذا خطها - تقبل الله منها»

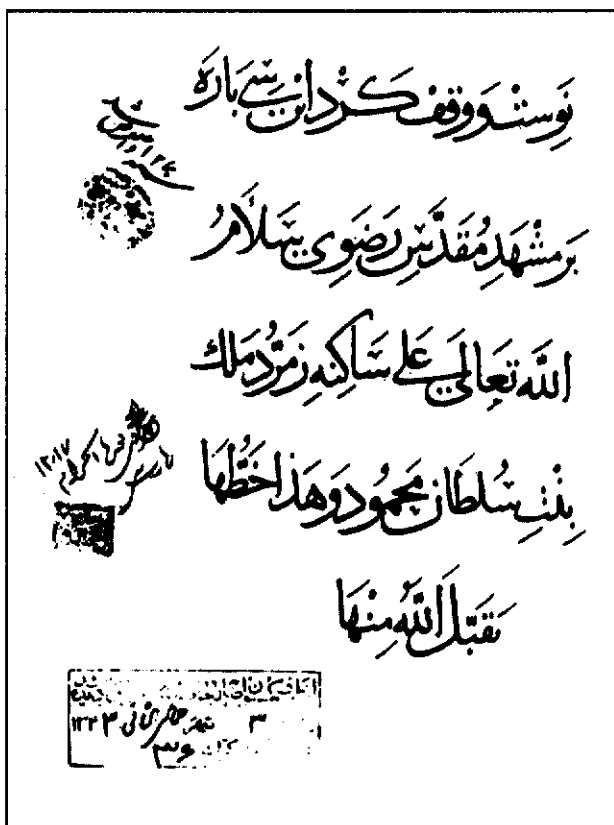
باید بگوییم که از این بانوی کاتب قرآن و هنرمند ده جزوه قرآنی در این کتابخانه باقی است و بقیه آن در غارت ازبکان توسط عبدالمؤمن خان از بین رفته است. و این زمره ملک همان کسی است که، کاشی‌های زرین فام بی‌نظیر داخل حرم مطهر را بانی بوده و او فرزند سلطان محمود بن محمد بن ملک‌شاه سلجوقی است که در ۵۲۵ هجری فوت نموده است.

به هر حال، پیشینه و تجربه‌ی هنری کتابت و تذهیب همزمان، زمینه ساز پیدایش مکاتب کتابتی عهد اولجایتو نیز می‌باشد و به همین ترتیب در سده‌های بعدی تا دوره‌ی تیموریان ادامه دارد که تنها به بررسی مکاتب کتابتی تیموریان بسنده می‌کنم.

در این مرحله بهتر است به بررسی مستند کتابت‌های عاشقانه کاتبی بپردازیم که از ذکر نام خویش، از سر ارادت خودداری کرده است. در این قرآن خطی که متعلق به کتابخانه‌ی دکتر شریعتی ارشاد اسلامی خراسان است و کاتب آن را وقف مسجد جامع شهر سبز نموده، شهر آرامی که تیمور در سمرقند تدارک دیده بود، سعی کرده است تذهیب و آرایش صفحات را با بهره‌گیری از جوهره‌ی اصلی کتابت که همان آینه‌نگاری بسمله است انجام دهد.^۱ این گونه نگارش و دیدگاه هنری تا عصر حاضر، یگانه است و شیوه کتابت‌های مختلف‌القلم این کاتب در انتخاب راه کاتبان بزرگ عصر تیموری بدون تأثیر نبوده است. کاتب در این مصحف «چهل بسمله» منحصر به فرد مطرح کرده که امروز دستمایه‌ی نقاشی‌خط و بدون اغراق معرف پیشینه‌ی «نقاشی‌خط آیات قرآنی» نیز می‌باشد.

کتابت زرین:

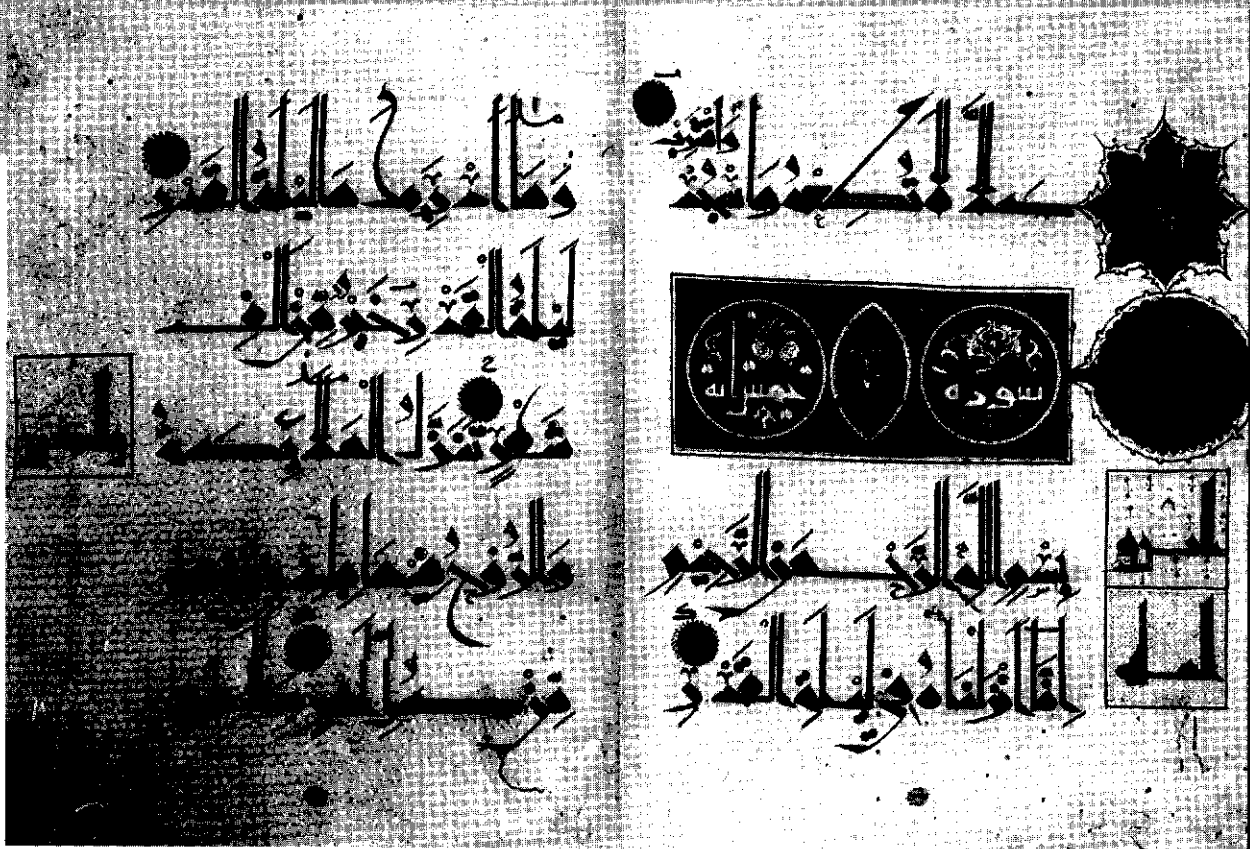
در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی، قرآنی به خط شیخ محمد طغرایی نگاهداری می‌شود که از حیث تذهیب و کتابت به خط زر منحصر به فرد بوده و تمامی کتابت زرین این مصحف دارای تحریر و به خط محقق جلی و قلم زر است که می‌تواند ادامه مکاتب ایلخانی به خصوص مصحف اولجایتو باشد.

تذهیب و کتابت‌های قرآنی خاندان وراق غزنوی:

حسین وراق. عثمان بن حسین وراق که قرآنی کامل از او با تاریخ ۴۶۶ هجری قمری باقی است و نیز فرزند وی محمد بن عثمان وراق را باید از شمار کاتبانی هنرمند دانست که با ریاضتی صادقانه، آغازگر راهی تازه بودند که در ترسیم و ابداع تذهیب‌های مختلف‌النقش و نامکرر زرین، صفحه به صفحه و همچنین ابداع نخستین مصاحف «سی پاره» صبحی عالم تاب و جاودانه پدید آوردند که نمونه‌هایی از کتابت آنان در کتابخانه آستان قدس رضوی باقی است.

ادامه حرکت هنری خاندان وراق را در کتابت قرآن و تذهیب ابوبکر غزنوی می‌توان مشاهده کرد که امروزه اوراق پراکنده مصحف او را با تاریخ ۵۶۶ در کتابخانه و موزه‌ی «فن الاسلامی» قاهره و نیز موزه متروپولیتن نیویورک می‌توان مشاهده کرد.

نقشبندی و حاشیه‌بندی مرصع و شرفه‌های بسیار ظریف و دقیق است.

کتابت‌های جلی شاهزادگان تیموری:

تأثیر هنر و تربیت ایرانی در خاندان تیموری عظیم و چشمگیر است: فرزندان و نوادگان تیمور علاوه بر تأسیس کتابخانه و مراکز هنری در سرزمین‌های تحت حکومت خویش، خود نیز قلم در دست گرفته و آثار ارزنده پدید آوردند که از جمله آنان می‌توان از ابراهیم میرزا و بایسنقر میرزا از فرزندان شاهرخ پسر تیمور نام برد. یکی دیگر از نوادگان تیمور به نام ظهیرالدین بابر نیز در هند خود پدید آورنده‌ی خطی جدید به نام خط بابری شد با آن قرآنی نوشت که هم اکنون همراه با سایر آثار قرآنی تیموریان در موزه قرآن آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

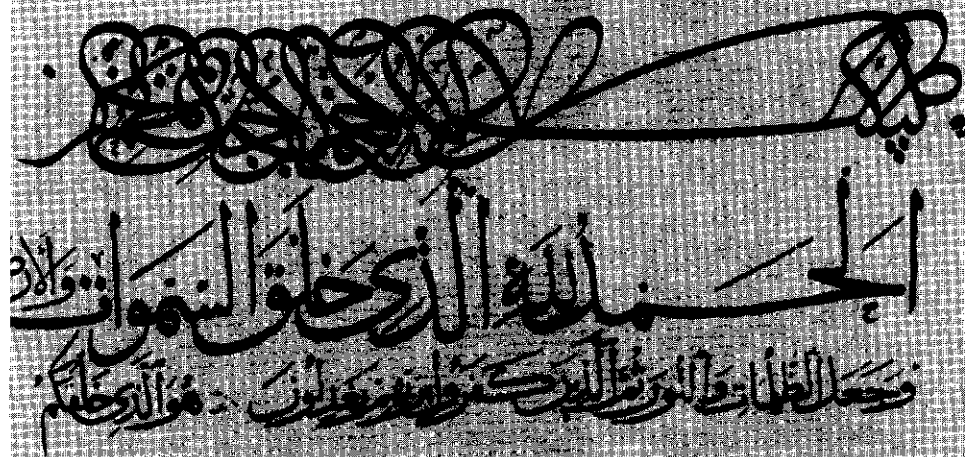
یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آثار قرآنی این شاهزادگان، کتابت قرآن در قطع بزرگ با بهره‌گیری از کتابت جلی است که منحصر به فرد است. از ابراهیم سلطان که حاکم خطه‌ی فارس بود چند قرآن نفیس باقی مانده است:

قاضی احمد منشی در گلستان هنر از کتابت قرآنی به قطع دو ذرع در یک ذرع و نیم خبر می‌دهد. اگر این مطلب مربوط به قرآنی باشد که

روش تذهیب سر سوره، شمس و نشان‌ها و دوایر این مذهب در دوره تیموریان ادامه یافته و استاد شیخ محمد طغرایی کتابت این قرآن را در ۸۰۹ هجری به اتمام رسانیده است.

در کتابخانه‌ی آستان قدس سه جزو قرآن به خط محقق جلی زرین نگاهداری می‌شود که ابعاد تقریبی آنها $۶۲/۵ \times ۴۵/۷$ سانتی‌متر در حدود قرن نهم هجری کتابت شده‌اند. کاغذ دولت آبادی و تذهیب فوق‌العاده آن به شیوه‌ی هرات حکایت از انجام کار در کتابخانه‌ی بایسنقری است؛ به خصوص که واقف آن، شیخ سوداگر احتمالاً همان کسی است که صاحب زبده‌التواریخ از آن به نام «شیخ خان» یاد کرده و از بهادران و سرداران تیموری بوده است. گمان می‌رود که با توجه به کاربرد فراوان طلا در تذهیب صفحات آن کاتب از شاهزادگان کاتب آن عهد یا شمس بایسنقری استاد بایسنقر میرزا باشد که رقم کاتب به هر دلیل تا امروز به ما نرسیده است.

سوره‌ی مبارکه‌ی حمد در دو صفحه متقابل و تذهیب نفیس مرصع و متناظر در یکی از نسخه‌ها حکایت از جزء اول این سی پاره دارد. در سایر صفحات که ۳ تا ۵ سطر دارد هر صفحه دارای صدر و ذیل زرین مزین به خط کوفی تزئین تحریری تربیعی و جداول متداخل و توازن

هم‌اکنون در موزه‌ی پارس نگهداری می‌شود تا حدودی به حقیقت نزدیک است. زیرا اندازه باز شده دو صفحه متقابل آن قریب به دو متر و عرض یک متر می‌باشد و به قرآن ۷۰ منی معروف شده و گویا همان قرآنی است که در دروازه قرآن معروف شیراز قرار داشته است. قرآن دیگری هم از این هنرمند در موزه مترو پولیتن آمریکا نگهداری می‌شود که

خط بایسنقر میرزا برادر این هنرمند نگهداری می‌شود. علاوه بر موزه‌ی آستان قدس صفحاتی از کتابت بایسنقر میرزا را در موزه‌های ملک، کاخ گلستان - موزه ملی و رضا عباسی می‌توان مشاهده نمود. در این دوره کتابت قرآنی با دوره‌های قبل و بعد کاملاً متفاوت است علاوه بر قطع‌های رایج، کتابت در قطع‌های بزرگ و کوچک و اشکال

تاریخ کتابت آن ۸۳۰ هجری است. نگارنده در زیارت حج در کتابخانه‌ی خاندان آل سعود در مدینه یک جلد قرآن عظیم در حد و اندازه همان قرآن معروف ۷۰ منی را مشاهده کرد که به لحاظ شیوه‌ی کتابت و نوع کاغذ احتمالاً باید قسمتی از همان کتابت عظیم این هنرمند باشد. در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی یک جزء از قرآنی به خط ثلث و محقق و ریحان به قلم زر و تحریر و تذهیب بسیار عالی وجود دارد که در

در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی، قرآنی به خط شیخ محمد طغرایی نگاهداری می‌شود که از حیث تذهیب و کتابت به خط زر منحصر به فرد بوده و تمامی کتابت زرین این مصحف دارای تحریر و به خط محقق جلی و قلم زر است که می‌تواند ادامه مکاتب ایلخانی به خصوص مصحف اولجایتو باشد

هر صفحه‌ی آن شش سطر به ترتیبی خاص کتابت شده است؛ بدین ترتیب که سطر اول و آخر به قلم ثلث جلی به سیاهی و تحریر زرین و چهار سطر بقیه به خط محقق و ریحان به قلم زر و تحریر به سیاهی است. فواصل آیات همراه با شمس‌های زرین و تذهیب نفیسی است و اسامی سوره‌های آن در ده سر سوره‌ی مذهب و مرصع به قلم زر تحریردار آمده است. رقم کاتب در پنج سطر در پیشانی و ذیل آن دو ترنج و در طرفین نیز با نیم ترنج‌های نفیس همراه است. اندازه‌ی هر صفحه‌ی این قرآن ۶۱/۷×۸۱/۷ سانتی متر می‌باشد. در همین کتابخانه قرآن بزرگی نیز به

هشت ضلعی بازوبندی نیز پدیدار شد که نمونه‌ی زیر به عنوان یک تحول قابل بررسی است.

به طوری که ملاحظه می‌شود هر یک از دو صفحه باز شده به قطر ۴ سانتی متر و طول سطر در اندازه‌ی تقریبی یک سانتی متر تا ۲/۵ سانتی متر متغیر است. جداول و سرسوره‌ها و جلد نیز به صورت ۸ ضلعی و کتابت

Arabic Ismaili Manuscripts

Edited and introduced
by Delia Cortese

Arabic Ismaili Manuscripts
Edited and introduced by Delia Cortese

این اثر مجموعه‌ای است از دست‌نویس‌های خطی اسلامی که به سنت‌های خطی مذهبی و فلسفی زائید و غیر زائید از خطی و بعضی پس از ظهور پیوسته است. همچنین بازنویسی ۱۲۹ فصل از مجموعه‌ی زاهد علی به چندین خطی و بعضی از این نسخه‌های خطی و برخی‌ها از آغازین آن در زبان عربی برای هر فصل پرداخته می‌شود. این کتاب دارای محتوای ارزشمندی به لایق و عربی است.

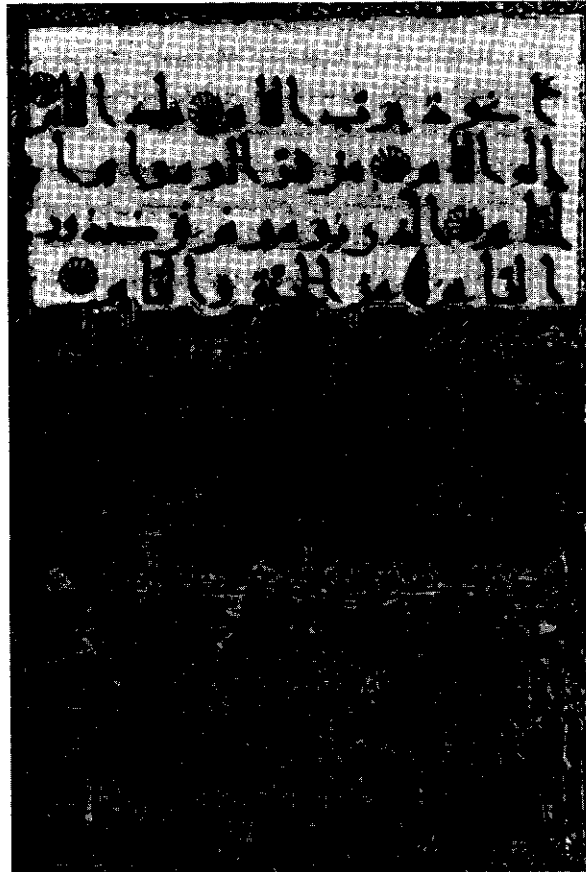
مجموعه‌ی متن‌ها کاملاً منسوخ بوده و با یک مقدمه‌ی جامع و برپوش از کتب عربی در چندین جلد بیشتر از آنچه در نسخه‌ی خطی که به عنوان اثری ارزشمند و نامشهور و معتبر در حلقه‌ی مندی به این عنوان کلیه‌ی معارف عمده‌ی علمیه

دلیلی که در این کتاب آمده است، در زمینه‌ی مسأله‌ی اسلامی از مؤسسه‌ی تحقیقاتی و فرهنگی که در این کتاب و مطالب آن جهت ترویج و گسترش آن است.

کتاب حاضر در ۲۰۰ صفحه با قیمت ۱۰۰۰۰ ریال و با ۱۱ تصویر رنگی و ۱۰ تصویر سیاه و سفید چاپ گردیده است. قیمت آن ۱۰۰۰۰ ریال است.

ISBN 978-964-303-333-3
قیمت: ۱۰۰۰۰ ریال

ISBN 978-964-303-333-3

آن غبار است. صاحب گلستان هنر نیز از کتابت بسیار ریز قرآنی نام می‌برد که در زیر نگین انگشتی جای داشته است.

بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که به موازات تلاش در جهت جلی نویسی قرآن، کوشش‌هایی هم در جهت کتابت خفی و غبارنویسی و انتخاب قطع‌های جدید طومار و بازوبندی در اشکال و ابعاد تازه وجود داشته است.

همین طور کتابت چند خطی در یک صفحه‌ی قرآنی، نیز پدیده‌ی تازه‌ای است که در این دوره ابداع گردید و در یک صفحه‌ی قرآن، به خطوط نسخ، کوفی، محقق و ریحان کتابت می‌شد که بر حسب کاربرد اقلام جلی در الوان زر و لاجورد در آن، قرآن را سه خطی یا چهار خطی می‌گویند. این روش در کتیبه‌نگاری‌های قرآنی این دوره نیز مشاهده می‌شود. از جمله رویدادهای بزرگ دیگر کتابتی، کتابت و پیدایش قرآن به خط نستعلیق و خط ثلث ماوراءالنهری است و آن نوعی خط ثلث در بخارا و ماوراءالنهر است که آن را شیوه‌ی بخارا و در بعضی نسخ، خط جنتایی گفته‌اند. همین خط در ایالت بیهار هندوستان رایج و آن را شیوه‌ی بهار و بیهار نامیده‌اند. کتابت قرآن به خط نستعلیق را باید از مهم‌ترین پدیده‌های این دوره دانست. قدیم‌ترین کتابت قرآن به نستعلیق در این دوره متعلق به شاه محمودنیشابوری متوفی ۹۴۵ هجری است که هم اکنون در موزه‌ی توپ‌قاپو استانبول نگاهداری می‌شود.

پانویس:

۱ - اطلاع‌رسانی و چاپ نمونه‌هایی از کتابت‌های این قرآن در کتاب تجلی هنر در کتابت بسمله برای اولین بار توسط نگارنده آورده شده است.